

BARTOSZ KUCIA*

SKUTKI NIEDOPEŁNIENIA WYMAGAŃ DOTYCZĄCYCH STWIERDZENIA TREŚCI TESTAMENTU USTNEGO (ART. 952 § 2–3 K.C.)

I

Testament ustny, który został sporządzony zgodnie z wymaganiami przewidzianymi w art. 952 § 1 k.c., lecz którego treści nie stwierdzono w sposób określony w art. 952 § 2 albo § 3 k.c., jest ważny, lecz bezskuteczny. Stanowisko to jest powszechnie aprobowane zarówno w literaturze¹, jak i orzecznictwie Sądu

* Autor jest doktorantem w Katedrze Prawa Cywilnego i Prawa Prywatnego Międzynarodowego Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach, radcą prawnym.

¹ Tak w szczególności: J. Gwiadomorski: *Formy testamentu*, Nowe Prawo (dalej: NP) 1966, nr 6, s. 723; tenże: *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1969, s. 113; tenże: *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego — Izby Cywilnej z dnia 6 marca 1975 r.*, III CRN 450/74, OSP 1976, z. 7–8, s. 335–336; tenże: *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1990, s. 114–116; M. Pazdan (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz do artykułów 450–1088*, t. II, pod red. K. Pietrzykowskiego, Warszawa 2011, s. 1109; E. Skowrońska-Bocian: *Komentarz do Kodeksu cywilnego. Księga czwarta. Spadki*, Warszawa 2011, s. 149; taż: *Testament w prawie polskim*, Warszawa 2004, s. 114–115 i 121; S. Wójcik (w.): *System prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, pod red. J. St. Piątowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1986, s. 207 (zob. jednak s. 212, na której sformułowano tezę, że: „nieważny też jest testament sporządzony z naruszeniem przepisów art. 949–957 k.c. określających formę testamentu oraz regulujących pewne zagadnienia związane z formą testamentu”); tenże: *Podstawy prawa cywilnego. Prawo spadkowe*, Warszawa 2002, s. 60–61; tenże: *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego — Izby Cywilnej z dnia 12 października 2001 r.*, V CKN 503/00, OSP 2002, z. 11, s. 558; M. Niedospiał: *Glosa do uchwały 7 SN z 13 XI 1992 r.*, III CZP 120/92, OSNCAP 1993, z. 3, poz. 26 oraz OSP 1993, z. 4, poz. 83, Rejent 1994, nr 11, s. 92; tenże: *Glosa do postanowienia z 21 I 1997 r.*, II CKN 15/96, Państwo i Prawo (dalej: PiP) 1999, z. 1, s. 110; tenże: *Glosa do postanowienia z 8 IV 1999 r.*, III CKN 190/98, PiP 2000, z. 5, s. 114; K. Osajda (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. K. Osajdy, Warszawa 2012, komentarz elektroniczny Legalis, pkt 138; E. Niezbecka: *Prawo spadkowe w zarysie*, Lublin 1998, s. 71; taż (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. IV, *Spadki*, pod red. A. Kidyby, Warszawa 2012, s. 147; J. Ignaczewski: *Prawo spadkowe. Art. 922–1088 KC. Komentarz*, Warszawa 2004, s. 145; L. Kaltenbek–Skarbek, W. Żurek: *Prawo spadkowe*, Warszawa 2007, s. 45; L. Żyżylewski: *Glosa do uchwały z dnia 22 marca 1989 r.* (III CZP 22/89), NP 1991, nr 1–3, s. 168–169; A. Gałakan–Halicka: *Stwierdzenie treści testamentu ustnego*, Mo-

Najwyższego². Niektórzy autorzy poprzestają na tezie o bezskuteczności takiego testamentu i nie formułują swojego zdania w kwestii jego ważności³. Podobnie jest w orzecznictwie⁴. Zupełnie wyjątkowo spotyka się natomiast wypowiedzi doktrynalne⁵ i orzecznicze⁶ wskazujące na nieważność wspomnianego testamentu. To ostatnie stanowisko, zajmowane zwłaszcza na tle dekretu z 1946 r.⁷, ostatnio jest formułowane rzadko.

Zagadnienie skutków uchybienia wymaganiami dotyczącym stwierdzenia treści testamentu ustnego nie było jak dotąd przedmiotem pogłębionego badania. Już na wstępie należy zaznaczyć, że typowe jest w tym zakresie formułowanie stanowisk bez szerszego ich uzasadnienia. Jedynie w nielicznych opracowaniach i orzeczeniach sprawa wygląda odmiennie. Wbrew pozorom⁸ zagadnienie to jest podstawowe, ponieważ na jego tle formułowane są poglądy na temat fundamentalnych instytucji prawa cywilnego, w tym między innymi przesłanek ważności czynności prawnych.

nitor Prawniczy (dalej: Mon. Praw.) 2004, nr 16, s. 739–742 oraz, jak się wydaje, J.St. Piątowski, B. Kordasiewicz: *Prawo spadkowe. Zarys wykładu*, Warszawa 2011, s. 114; A. Mączyński: *Wpływ wad oświadczeń woli na ważność testamentu*, Rejent 1991, nr 7–8, s. 30–32; J. Ciszewski, J. Knabe (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. J. Ciszewskiego, Warszawa 2013, s. 1634.

²Zob. np. postanowienia SN: z dnia 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10, LEX nr 694228; z dnia 17 września 2003 r., II CK 20/02, LEX nr 146456; z dnia 5 czerwca 2002 r., II CKN 509/00, LEX nr 565999; z dnia 30 maja 2000 r., IV CKN 9/00, LEX nr 532109 (i powołane w uzasadnieniu orzecznictwo). Zob. także wyroki SN: z dnia 13 maja 2003 r., V CKN 186/01, OSNC 2004, nr 7–8, poz. 121, Biuletyn Sądu Najwyższego (dalej: Biul. SN) 2003, nr 11, s. 11, Mon. Praw. 2004, nr 3, s. 13; z dnia 21 stycznia 1997 r., II CKN 15/96, OSP 1998, z. 3, poz. 59 (jednakże sąd przyjął, że w razie, gdyby w piśmie określonym w art. 952 § 2 k.c. podano nieprawdziwą datę testowania, a nie dało się ustalić daty rzeczywiście, testament jest nieważny); z dnia 28 listopada 1969 r., III CZP 87/69, OSNC 1970, nr 6, poz. 106 oraz, jak się wydaje, wyrok SN z dnia 27 czerwca 1969 r., III CZP 31/69, OSNC 1970, nr 2, poz. 23. Por. także uchwały SN: z dnia 13 listopada 1992 r., III CZP 120/92, OSNC 1993, nr 3, poz. 26 oraz z dnia 20 lutego 1969 r., III CZP 4/69, OSNPG 1969, nr 7, poz. 50.

³Zob. F. Błahuta (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, t. 3, pod red. J. Pietrzykowskiego, Warszawa 1972, s. 1880; J. Kremis (w.): *Kodeks cywilny. Komentarz*, pod red. E. Gniewka i P. Machnikowskiego, Warszawa 2013, s. 1625, pkt 13 (zob. jednak pkt 12 tego komentarza); H. Witczak, A. Kawalko: *Prawo spadkowe*, Warszawa 2010, s. 86; B. Pręda: *W sprawie przyszłości testamentu ustnego*, Rejent 2009, nr 5, s. 95.

⁴Zob. postanowienia SN: z dnia 15 grudnia 2005 r., II CSK 8/05, LEX nr 60412; z dnia 6 czerwca 2002 r., I CKN 669/00, LEX nr 567325; z dnia 12 października 2001 r., V CKN 503/00, OSP 2002, z. 11, poz. 141; a także uchwały SN: z dnia 22 marca 1989 r., III CZP 22/89, OSNC 1990, nr 2, poz. 31 oraz z dnia 13 lutego 1980 r., III CZP 69/79, OSNC 1980, nr 9, poz. 154.

⁵Tak L. Smal: *Testamenty szczególne według polskiego prawa spadkowego*, Przegląd Notarialny 1949, t. 1, s. 147–149; B. Dobrzański: *Jakie zmiany w stosunku do prawa spadkowego z 1946 r. wprowadzi kodeks cywilny?*, Palestra 1964, z. 7, s. 12; J. Gwiadomorski: *Prawo spadkowe*, Warszawa 1959, s. 296 i 313–314; tenże: *Prawo spadkowe*, Warszawa 1963, s. 211. W opracowaniach wydanych już po wejściu w życie przepisów kodeksu cywilnego J. Gwiadomorski zajął jednak stanowisko odmienne. Zob. przyp. 1.

⁶Zob. uchwały SN: z dnia 5 lipca 1968 r., III CZP 63/68, LEX nr 6367 i, jak się wydaje, z dnia 25 marca 1974 r., III CRN 5/74, OSNC 1975, nr 3, poz. 42. Zob. także postanowienia SN: z dnia 26 stycznia 2005 r., V CK 412/04, LEX nr 602737; z dnia 22 grudnia 1998 r., II CKN 106/98, LEX nr 519225 oraz orzeczenie SN z dnia 14 maja 1958 r., I CR 325/58, OSNCK 1960, nr 3, poz. 67.

⁷W ten sposób będę w dalszym toku wyводу określał dekret z dnia 8 października 1946 r. — *Prawo spadkowe* (Dz.U. Nr 60, poz. 328).

⁸Wydawać by się mogło, że sprawa jest pozbawiona znaczenia, skoro niezależnie od stanowiska zajmowanego w kwestii ważności odpowiedniego testamentu i tak panuje zgodność poglądów co do jego bezskuteczności. Obowiązkiem nauki prawa jest jednak dbałość o klarowność konstrukcji prawnych przyjmowanych w ramach wykładni uregulowań prawnych.

Dostrzegam potrzebę zweryfikowania dominującego obecnie poglądu o jednoczesnej ważności i bezskuteczności testamentu ustnego, którego treści nie stwierdzono w myśl art. 952 § 2 albo § 3 k.c. Już samo sformułowanie, że czynność prawna jest ważna, lecz bezskuteczna, jest nietypowe⁹. Nie tyle chodzi o termin „bezsuteczny”. Uważam bowiem, że w braku stwierdzenia treści testamentu ustnego nie nastąpią skutki prawne, jakie z tym testamentem byłyby związane, gdyby jego treść stwierdzono¹⁰. Mój sprzeciw wzbudza natomiast pogląd, że testament taki jest ważny. Odrzucenie tej tezy rodzi potrzebę odpowiedzi na pytanie, czy testament taki jest wobec tego nieważny. W następstwie przeprowadzonego wywodu dochodzę do wniosku, że wymagania określone w art. 952 § 2–3 k.c. nie zostały zastrzeżone pod rygorem nieważności.

W związku z tym zachodzi potrzeba sformułowania koncepcji odmiennej od poglądów prezentowanych dotychczas w orzecznictwie i literaturze. Uprzedzając dalsze uwagi, na wstępie zaznaczę jedynie, że uważam, iż skoro w art. 952 § 2–3 k.c. uregulowano jedyne sposoby ustalenia treści testamentu ustnego, dopóki treść ta nie zostanie stwierdzona w jeden z tych sposobów, pozostanie ona w myśl prawa nieznaną. Nie jest wówczas możliwe ustalenie na potrzeby prawa, że testator przez sformułowanie treści testamentu wyraził wolę wywołania skutków prawnych (tj. złożył oświadczenie woli). W świetle prawa należy wtedy przyjąć, że testamentu ustnego w ogóle nie sporządzono, a więc nie nastąpią skutki prawne, jakie prawo wiąże ze sporządzeniem takiego testamentu. Z chwilą stwierdzenia treści testamentu ustnego zgodnie z art. 952 § 2 albo § 3 k.c. otwiera się natomiast możliwość ustalenia, że w ogóle doszło do złożenia oświadczenia woli testatora, a następnie, czy odpowiada on kryteriom ważności (unormowanym m.in. w art. 58 k.c.)¹¹.

II

Jak wspomniano, teza o ważności, lecz bezskuteczności testamentu ustnego o treści niestwierdzonej w zgodzie z art. 952 § 2 albo § 3 k.c. jest zazwyczaj formułowana bez uzasadnienia. Czasem jednak podawane są racje mające przemówić za tym stanowiskiem. Argumenty wówczas prezentowane powtarzają się w poszcze-

⁹ Zazwyczaj bowiem skutków prawnych nie wywołują czynności prawne wadliwe, dotknięte tzw. sankcjami wadliwych czynności prawnych (bezwzględna nieważnością, nieważnością względną, bezskutecznością zawieszoną, bezskutecznością względną). Określenie w ramach wspomnianej koncepcji testamentu jako „ważnego” świadczy zaś o tym, że czynność niewadliwa, bo ważna, nie wywołuje skutków prawnych. Będzie jeszcze o tym mowa.

¹⁰ Jednakże z tym zastrzeżeniem, że rzeczony „bezsuteczności” nie należy moim zdaniem traktować jako kolejnej tzw. sankcji wadliwych czynności prawnych. Należy także krytycznie odnieść się do stosowania konwencji terminologicznej, w ramach której operuje się samymi tylko pojęciami: „skuteczność”, „bezsuteczność”, unikając odpowiedzi na pytanie, dlaczego skutki prawne nie zostają wywołane.

¹¹ Szerzej na ten temat w pkt X tego opracowania.

gólnych orzeczeniach i u piszących na ten temat autorów. Należy się w tym miejscu do nich odnieść.

I tak, stosunkowo często zauważa się, że w art. 952 § 1 k.c. przewidziano przesłanki ważności testamentu ustnego¹² lub wymagania formalne¹³ testamentu ustnego, natomiast w art. 952 § 2–3 k.c. uregulowano tylko sposoby stwierdzenia treści testamentu, a więc kwestie dowodowe¹⁴.

Teza, w myśl której w art. 952 § 1 k.c. uregulowano formę testamentu ustnego, wymaga uściślenia. Forma ta zostaje bowiem dochowana w chwili złożenia przez testatora ustnego oświadczenia woli przy jednoczesnej obecności co najmniej trzech świadków¹⁵. Zatem tylko te wymienione wymagania należy uznać za elementy formy testamentu ustnego. Zarówno obawa rychłej śmierci spadkodawcy, jak i szczególne okoliczności uniemożliwiające lub bardzo utrudniające sporządzenie testamentu w formie zwykłej są natomiast zdarzeniami, od których zaistnienia uzależniona jest możliwość skorzystania z formy testamentu ustnego. Należy je niewątpliwie zaliczyć do przesłanek ważności testamentu¹⁶, jednakże ściśle rzecz ujmując, nie do wymagań formy testamentu ustnego¹⁷.

¹² Zob. L. Żyżyłewski: *Glosa...*, *op. cit.*, s. 168–169; J. Ignaczewski: *Prawo...*, *op. cit.*, s. 141. Zob. także postanowienia SN: z dnia 5 czerwca 2002 r., II CKN 509/00, LEX nr 565999; z dnia 22 grudnia 1998 r., II CKN 106/98, LEX nr 519225; z dnia 21 stycznia 1997 r., II CKN 15/96, OSP 1998, z. 3, poz. 59; z dnia 25 marca 1974 r., III CRN 5/74, OSNC 1975, nr 3, poz. 42.

¹³ Zob. M. Niedośpiał: *Glosa do uchwały...*, *op. cit.*, s. 91. Zob. także: A. Gałakan–Halicka: *Stwierdzenie...*, *op. cit.*, s. 739 oraz postanowienie SN z dnia 27 kwietnia 2001 r., III CKN 396/00, LEX nr 550964.

¹⁴ Zob. J. Gwiazdomorski: *Formy...*, *op. cit.*, s. 722–723; tenże: *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1969, s. 109; M. Niedośpiał: *Glosa do uchwały...*, *op. cit.*, s. 91; J. Ignaczewski: *Prawo...*, *op. cit.*, s. 141. Zob. także: postanowienia SN: z dnia 28 września 2000 r., IV CKN 105/00, LEX nr 1119543; z dnia 22 grudnia 1998 r., II CKN 106/98, LEX nr 519225; z dnia 25 marca 1974 r., III CRN 5/74, OSNC 1975, nr 3, poz. 42. Por. także: wyrok SN z dnia 10 stycznia 1991 r., III CZP 74/90, OSNC 1991, nr 7, poz. 84 oraz uchwałę SN z dnia 13 lutego 1980 r., III CZP 69/79, OSNC 1980, nr 9, poz. 154.

¹⁵ Zob. J. Gwiazdomorski: *Formy...*, *op. cit.*, s. 722–723; tenże: *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1969, s. 109; S. Wójcik: *Glosa...*, *op. cit.*, s. 558; M. Niedośpiał: *Glosa do postanowienia z 21 I 1997...*, *op. cit.*, s. 110; tenże: *Glosa do postanowienia z 8 IV 1999...*, *op. cit.*, s. 114; J.St. Piąkowski, B. Kordasiewicz: *Prawo...*, *op. cit.*, s. 114; J. Ignaczewski: *Prawo...*, *op. cit.*, s. 142; W. Żywicki: *Testamenty ustne w świetle orzecznictwa*, NP 1971, nr 1, s. 108. Zob. także postanowienia SN: z dnia 27 kwietnia 2001 r., III CKN 396/00, LEX nr 550964; z dnia 13 lutego 2001 r., II CKN 552/99, LEX nr 550941; z dnia 10 października 2000 r., V CKN 970/00, OSP 2001, z. 11, poz. 161; z dnia 14 stycznia 1982 r., III CRN 169/81, OSNC 1982, nr 5–6, poz. 91. Zob. także: uchwałę SN z dnia 20 lutego 1969 r., III CZP 4/69, OSNPG 1969, nr 7, poz. 50 oraz wyrok SN z dnia 21 marca 1966 r., III CO 9/66, OSNC 1966, nr 9, poz. 146.

¹⁶ Skorzystanie z formy ustnej testamentu w razie, gdyby okoliczności te nie zachodziły, skutkuje bowiem nieważnością testamentu, który nie odpowiada wymaganiom innej z form testamentowych. Por. np. F. Błahuta (w): *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 1878; J.St. Piąkowski, B. Kordasiewicz: *Prawo...*, *op. cit.*, s. 112; S. Wójcik: *Glosa...*, *op. cit.*, s. 558; J. Kremis (w): *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 1621. Świadczy o tym art. 958 k.c., w którym jest mowa o sporządzeniu testamentu z naruszeniem przepisów rozdziału o formie testamentu, natomiast w art. 952 § 1 *in principio* k.c. uregulowano, kiedy można sporządzić testament w formie ustnej.

¹⁷ Por. J.St. Piąkowski, B. Kordasiewicz: *Prawo...*, *op. cit.*, s. 112; S. Wójcik: *Glosa...*, *op. cit.*, s. 558. Podobny pogląd prezentuje także J. Gwiazdomorski, który zauważa, że testament ustny sporządza się w sposób określony w art. 952 § 1 *in fine* k.c. Zob. J. Gwiazdomorski: *Formy...*, *op. cit.*, s. 722–723; tenże: *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1969, s. 109. Zob. także: postanowienie SN z dnia 28 września 2000 r., IV CKN 105/00, LEX nr 1119543. Nie są także moim zdaniem elementami formy testamentu ustnego wymagania zawarte w art. 952 § 2–3 k.c.

Trafnie podkreśla się w orzecznictwie¹⁸ i literaturze¹⁹, że przepisy art. 952 § 2–3 k.c. stanowią o tzw. dowodach wyłącznych, tj. jedynych, za pomocą których można stwierdzić treść testamentu ustnego²⁰. Pismo określone w art. 952 § 2 k.c. należy uznać nie za testament, lecz za oświadczenie wiedzy o treści sporządzonego testamentu ustnego, które w świetle przepisów prawa procesowego należy kwalifikować jako dokument prywatny (art. 245 k.p.c.)²¹.

W orzecznictwie dodaje się wreszcie, że od uczynienia zadość wymaganiom z art. 952 § 2 albo § 3 k.c. uzależniona jest skuteczność testamentu²². Teza taka jest jednak formułowana bez bliższego uzasadnienia. Nie ocenia się zwłaszcza, jaki jest charakter prawny odnośnych wymagań. Będzie jeszcze o tym mowa w dalszym toku wywodu. W tym miejscu należy jedynie zaznaczyć, że pogląd, iż testament ustny, którego treści nie stwierdzono, nie wywoła skutków prawnych, nie jest wyłącznie właściwy dla koncepcji ważności, lecz bezskuteczności testamentu ustnego.

III

Aprobata dla wymienionych wyżej argumentów nie jest moim zdaniem równoznaczna z uznaniem za zasadną tezę o ważności, lecz bezskuteczności testamentu ustnego, którego treści prawidłowo nie stwierdzono. Wręcz przeciwnie, można zaryzykować stwierdzenie, że przedstawione racje jednakowo wspierają zarówno koncepcję ważności, lecz bezskuteczności odnośnego testamentu, jak i inne możliwe do sformułowania koncepcje (np. uznającą, że wymagania zawarte w art. 952 § 2–3 k.c. zastrzeżono pod rygorem nieważności).

¹⁸ Zob. postanowienia SN: z dnia 30 maja 2000 r., IV CKN 9/00, LEX nr 532109 i z dnia 25 marca 1974 r., III CRN 5/74, OSNC 1975, nr 3, poz. 42, a także uchwałę SN z dnia 13 lutego 1980 r., III CZP 69/79, OSNC 1980, nr 9, poz. 154 oraz wyrok SN z dnia 27 czerwca 1969 r., III CZP 31/69, OSNC 1970, nr 2, poz. 23.

¹⁹ Zob. J. Gwiazdomorski: *Formy...*, *op. cit.*, s. 722–723; tenże: *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1969, s. 109; S. Wójcik: *Glosa...*, *op. cit.*, s. 558; E. Skowrońska–Bocian: *Testament...*, *op. cit.*, s. 211; J. Ignaczewski: *Prawo...*, *op. cit.*, s. 145; S. Wójcik, F. Zoll (w.): *System prawa prywatnego*, t. 10, *Prawo spadkowe*, pod red. B. Kordasiewicza, Warszawa 2009, s. 319.

²⁰ W orzecznictwie Sądu Najwyższego wątpliwości budzi natomiast dopuszczalność przeprowadzenia dowodów z zeznań świadków na okoliczność istnienia i treści zagubionego pisma stwierdzającego treść testamentu ustnego. Szerzej na ten temat np.: S. Wójcik, F. Zoll (w.): *System...*, *op. cit.*, s. 319. Nie poruszam jednak tego zagadnienia w niniejszej pracy. W jego ramach chodzi bowiem o odpowiedź na pytanie, kiedy należy uznać, że spełniono wymagania z art. 952 § 2–3 k.c. (i czy dowody w tych przepisach przewidziane mogą być odtworzone w drodze innych dowodów), a nie jakie są skutki prawne niedopełnienia wspomnianych wymagań.

²¹ Por. M. Niedośpiał: *Glosa do uchwały...*, *op. cit.*, s. 91; J. Ignaczewski: *Prawo...*, *op. cit.*, s. 146; S. Wójcik: *Glosa...*, *op. cit.*, s. 560. Zob. także postanowienia SN: z dnia 9 września 2011 r., I CSK 248/11, LEX nr 1043961 (i orzeczenia powołane w uzasadnieniu); z dnia 11 marca 2011 r., II CSK 379/10, LEX 784916; z dnia 29 czerwca 2010 r., III CSK 317/09, LEX nr 611828; z dnia 28 czerwca 2000 r., IV CKN 68/00, LEX nr 533902; z dnia 21 stycznia 1997 r., II CKN 15/96, OSP 1998, z. 3, poz. 59; a także uchwałę SN z dnia 23 listopada 2001 r., III CZP 54/01, OSNC 2002, nr 7–8, poz. 84.

²² Zob. np. uchwałę SN z dnia 23 listopada 2001 r., III CZP 54/01, OSNC 2002, nr 7–8, poz. 84.

W odniesieniu do kwestionowanego tutaj poglądu o ważności, lecz bezskuteczności testamentu ustnego, należy natomiast zauważyć, że w przeprowadzanej na ogół argumentacji nie wspomina się o konieczności uprzedniej oceny, czy doszło do złożenia oświadczenia woli testatora, a następnie, czy spełniono inne niż forma przesłanki ważności testamentu²³. W konsekwencji, formułując ogólną tezę o ważności, lecz bezskuteczności testamentu ustnego, sporządzonego zgodnie z art. 952 § 1 k.c., którego treści jednak nie stwierdzono w myśl art. 952 § 2 albo § 3 k.c., milcząco czyni się założenie aprioryczne, że dokonano czynności prawnej oraz że odpowiada ona wszystkim przesłankom ważności testamentu. Taki tok rozumowania jest moim zdaniem nietrafny. Pogląd o ważności testamentu sporządzonego zgodnie z art. 952 § 1 k.c. należy uznać za przedwczesny.

Należy zauważyć, że ocena ważności czynności prawnej jest możliwa dopiero wówczas, gdy w świetle prawa dokonano tej czynności. Niezbędnym składnikiem oświadczenia woli jest natomiast przejaw woli, a zatem uzewnętrznienie zamiaru wywołania skutków prawnych, które przyjmuje postać sformułowania treści oświadczenia woli. Jeśli do przejawu tego nie doszło, nie złożono w ogóle oświadczenia woli²⁴. Fakt, że sformulowano treść testamentu ustnego, może być ustalony wyłącznie za pomocą dowodów określonych w art. 952 § 2–3 k.c. W razie ich braku treść testamentu pozostaje zgodnie z prawem nieznana. Nie jest zatem możliwe ustalenie, że mamy do czynienia z testamentem (oświadczeniem woli), w związku z czym niepotrzebna staje się analiza, czy spełniono przesłanki ważności testamentu²⁵. Jedynie na marginesie warto wskazać, że do ustalenia ważności testamentu wymagana jest ocena jego treści przez pryzmat kryteriów określonych w art. 58 k.c. Zazwyczaj także ocena spełnienia pozostałych przesłanek ważności testamentu będzie wymagała wcześniejszego ustalenia treści testamentu²⁶. Wobec nieustalenia treści testamentu ustnego ocena jego ważności jest zatem niemożliwa.

Aprobata dla kwestionowanego poglądu byłaby w istocie równoznaczna z milczącym przyjęciem, że na potrzeby oceny, czy dokonano czynności prawnej, a także czy czynność ta jest ważna, jest możliwe stwierdzenie treści testamentu w sposób inny niż wskazany w art. 952 § 2 albo § 3 k.c. Sąd o ważności dokonanej czynności prawnej musi bowiem znajdować poparcie między innymi w ustalonym stanie faktycznym. Wobec niestwierdzenia zaś treści testamentu ustnego zgodnie z art. 952 § 2–3 k.c., pozostawałoby w tym względzie jedynie skorzysta-

²³ Por. jednak E. Skowrońska-Bocian: *Testament...*, *op. cit.*, s. 121. Autorka zauważa, że brak prawidłowego stwierdzenia treści testamentu ustnego prowadzi do jego bezskuteczności. W jej ocenie testament pozostaje jednak ważny, jeżeli zostały spełnione formalne i materialne przesłanki jego ważności. Jak zostanie wykazane w dalszym toku wyводу, nie jest jednak moim zdaniem możliwe ustalenie ważności testamentu np. ze względu na przesłankę treści testamentu ustnego, dopóki treść ta nie zostanie stwierdzona w myśl art. 952 § 2 albo § 3 k.c.

²⁴ Por. Z. Radwański (w:) *System prawa prywatnego*, t. 2, *Prawo cywilne — część ogólna*, pod red. Z. Radwańskiego, Warszawa 2008, s. 447.

²⁵ Szerzej na ten temat w pkt X tego opracowania.

²⁶ Np. znajomość treści testamentu jest wymagana do oceny, czy treść ta została ujęta w odpowiednią formę.

nie z pozostałych dowodów. Należy jednak zwrócić uwagę na istniejący wówczas paradoks. Polega na przyjęciu w ramach analizy prawnej jednego i tego samego zdarzenia, że zależnie od poziomu tej analizy treść testamentu zarówno ustalono, jak i jej nie ustalono. Na potrzeby oceny dokonania i ważności czynności prawnej dopuszczano by bowiem ustalenie treści testamentu ustnego za pomocą tych innych środków dowodowych, po czym odmawiano by tak sporządzonemu ważnemu testamentowi skutków prawnych z powołaniem się na brak stwierdzenia jego treści w sposób prawem wymagany (art. 952 § 2–3 k.c.). Wykładni takiej nie można jednak pogodzić z treścią przepisów art. 952 § 2–3 k.c. Stanowiłaby ona wyłom we wspomnianych uregulowaniach, które wszak nie przewidują wyjątków. Trudno wreszcie uznać za zrozumiałe dla adresatów norm prawnych rozwiązanie, w ramach którego przyjmuje się, że treść testamentu może być jednocześnie ustalona i nieustalona.

Zwraca także uwagę brak ustawowego powiązania niedopełnienia wymagań z art. 952 § 2–3 k.c. z bezskutecznością testamentu.

Przedstawione zarzuty są wystarczające do odrzucenia tezy o ważności, lecz bezskuteczności testamentu ustnego, którego treści prawidłowo nie stwierdzono. Warto wszakże na marginesie tych uwag zauważyć, że przyjęcie koncepcji ważności, lecz bezskuteczności testamentu ustnego w omawianej postaci byłoby nietypowe dla konstrukcji prawnej testamentu. Oczywiście można wyjątkowo spotkać sytuacje, gdy testament pomimo swojej ważności nie wywoła zamierzonych skutków prawnych. Nie wchodząc w szczegółową analizę, warto zaznaczyć, że sytuacje takie zachodzą zazwyczaj, gdy w odniesieniu do danego rozrządzenia testamentowego dojdzie do głosu ustawowa zasada *nemo plus iuris ad alium transferre potest quam ipse habet* (znacznie zmodyfikowana w art. 976–980 k.c. i art. 981² k.c.) bądź też gdy w chwili otwarcia spadku nie będzie istniał podmiot, na rzecz którego uczyniono rozrządzenie testamentowe²⁷ lub zaistnieje fikcja prawna, że podmiotu takiego brak (art. 927, 928 § 2, art. 972, 981⁵, 1020 k.c.)²⁸. Każda z powołanych tu sytuacji jest jednak daleko odmienna od tej, która ma miejsce na tle uchybień dotyczących art. 952 § 2–3 k.c. W sytuacjach tych bowiem mamy do czynienia z testamentem ważnym o ustalonej treści rozrządzeń testamentowych. Problem leży przede wszystkim w aktualności treści testamentu względem uwarunkowań zachodzących w chwili otwarcia spadku. Nie należy zatem stawiać znaku równości w wyżej przytoczonym

²⁷ Podobnie w przypadku, gdy z przyczyn przewidzianych prawem w ogóle nie dojdzie do skutku powołanie wykonawcy testamentu.

²⁸ Por. A. Mączyński: *Glosa do postanowienia Sądu Najwyższego — Izby Cywilnej z dnia 30 czerwca 1972 r., I CR 403/72*, OSP 1973, z. 10, s. 428, przyp. 2. Autor dodatkowo przytacza przykłady odwołania testamentu i faktycznej lub prawnej niemożności odtworzenia treści testamentu. Zaznaczyć trzeba, że analiza art. 946 k.c. prowadzi do wniosku, że niejednokrotnie odwołanie testamentu będzie skutkowało pozbawieniem go ważności. Natomiast ostatni z wymienionych przykładów nie odnosi się moim zdaniem do testamentu ważnego i bezskutecznego. W sytuacji w nim podanej problem powstaje już na wcześniejszym etapie, choćby przy weryfikacji, czy doszło do wyrażenia woli testowania poprzez sformułowanie słów prawnie relewantnych.

znaczeniu między niedopełnieniem wymogów z art. 952 § 2–3 k.c. oraz powołanymi przypadkami braku skuteczności rozrządzeń testamentowych²⁹.

W razie przyjęcia kwestionowanej koncepcji pojawia się wreszcie pytanie, dlaczego testament nie wywołuje skutków prawnych, skoro jest ważny (tj. niewadliwy). W świetle powyższych spostrzeżeń na pytanie to trudno udzielić jednoznacznej, przekonującej odpowiedzi.

Niejednolite są także poglądy co do chwili, od której należy uznać za bezskuteczny testament ustny, którego treści prawidłowo nie stwierdzono. Zdaje się dominiować obecnie stanowisko³⁰, że taki testament ustny pozostaje wprawdzie ważny, ale *ab initio* nie wywołuje skutków prawnych³¹. Spotyka się jednak wypowiedzi sugerujące, że testament ów będzie bezskuteczny dopiero wówczas, gdy stwierdzenie jego treści nie będzie dopuszczalne (ze względu na upływ terminów określonych w art. 952 § 2–3 k.c.) lub możliwe (np. z powodu braku dostatecznej liczby świadków lub złożenia przez świadków sprzecznych zeznań)³². Do tego ostatniego poglądu należy ustosunkować się krytycznie już choćby z tej przyczyny, że nie rozstrzyga, jak należy oceniać skuteczność testamentu w czasie, kiedy stwierdzenie jego treści było dopuszczalne i możliwe. Żaden z przytoczonych poglądów nie znajduje natomiast wyraźnej podstawy prawnej.

IV

Moim zdaniem, przedstawione dotychczas racje nie uzasadniają dostatecznie tezy o ważności, lecz bezskuteczności testamentu ustnego, którego treść nie zosta-

²⁹ Warto wreszcie wspomnieć, że w myśl art. 955 k.c. testament szczególny traci moc z upływem sześciu miesięcy od ustania okoliczności, które uzasadniały niezachowanie formy testamentu zwykłego, chyba że spadkodawca zmarł przed upływem tego terminu. W literaturze spotyka się poglądy, że upływ terminu z art. 955 k.c. za życia testatora powoduje bezskuteczność testamentu. Por. J.St. Piątkowski, B. Kordasiewicz: *Prawo...*, *op. cit.*, s. 112; H. Witeczak, A. Kawalko: *Prawo...*, *op. cit.*, s. 73. Zagadnienie to nie pozostaje w bezpośrednim związku z tematem niniejszego opracowania. W tym miejscu trzeba jedynie wspomnieć, że określenie takiego testamentu jako bezskutecznego wydaje się skrótem myślowym. Skoro testament jako czynność prawna *mortis causa* nie wywołuje skutków prawnych aż do chwili otwarcia spadku, przed tą chwilą nie może utracić skuteczności.

³⁰ Zob. np. postanowienia SN: z dnia 3 grudnia 2010 r., I CSK 37/10, LEX nr 694228; z dnia 30 maja 2000 r., IV CKN 9/00, LEX nr 532109, a także, jak się zdaje, postanowienie SN z dnia 21 stycznia 1997 r., II CKN 15/96, OSP 1998, z. 3, poz. 59 (choć w końcowym fragmencie uzasadnienia sąd wskazał, że uchybienie terminowi z art. 952 § 3 k.c. powoduje bezskuteczność testamentu ustnego) oraz wyrok SN z dnia 28 listopada 1969 r., III CZP 87/69, OSNC 1970, nr 6, poz. 106. Zob. także np. J. Gwiazdomorski: *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1969, s. 113; M. Pazdan (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 1109; S. Wójcik: *Glosa...*, *op. cit.*, s. 560; M. Niedospiół: *Glosa do uchwały...*, *op. cit.*, s. 92; tenże: *Glosa do postanowienia z 21 I 1997...*, *op. cit.*, s. 110; tenże: *Glosa do postanowienia z 8 IV 1999...*, *op. cit.*, s. 114; J. Ignaczewski: *Prawo...*, *op. cit.*, s. 145.

³¹ Oceniam na podstawie wypowiedzi doktrynalnych i orzeczniczych, które jednak zazwyczaj przyjmują postać stwierdzeń ogólnych. Por. przypis poprzedni.

³² Zob. np. postanowienia SN: z dnia 15 kwietnia 2005 r., I CK 805/04, LEX nr 603153 i z dnia 5 czerwca 2002 r., II CKN 509/00, LEX nr 565999. Zob. także uzasadnienie uchwały SN z dnia 23 listopada 2001 r., III CZP 54/01, OSNC 2002, nr 7–8, poz. 84. Zob. również J. Kremis (w:) *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 1625.

ła stwierdzona zgodnie z art. 952 § 2 albo § 3 k.c. Zaprezentowane kontrargumenty przekonują o potrzebie porzucenia wspomnianego stanowiska.

Należy w związku z tym rozważyć, czy w obecnym stanie prawnym istnieją podstawy do przyjęcia koncepcji prezentowanej na tle dekretu z 1946 r., tj. uznania, że wymagania zawarte w art. 952 § 2–§ 3 k.c. zastrzeżono pod rygorem nieważności³³. Pogląd taki zaprezentowano również na tle przepisów kodeksu cywilnego³⁴, lecz nie jest on tak popularny jak zakwestionowane powyżej stanowisko dominujące. Można wskazać kilka argumentów przemawiających za koncepcją wiążącą z brakiem stwierdzenia treści testamentu ustnego jego nieważność. Nie są one jednak moim zdaniem dość ważne, aby przyjąć tę koncepcję w ramach obowiązującego porządku prawnego.

V

W pierwszej kolejności należy przywołać przepis art. 958 k.c., zgodnie z którym: „Testament sporządzony z naruszeniem przepisów rozdziału niniejszego jest nieważny, chyba że przepisy te stanowią inaczej”. Rozdział, o którym mowa w art. 958 k.c., jest zatytułowany: „Forma testamentu” i obejmuje trzy oddziały: „Testamenty zwykłe” (art. 949–951 k.c.), „Testamenty szczególne” (art. 952–955 k.c.) oraz „Przepisy wspólne dla testamentów zwykłych i szczególnych” (art. 956–958 k.c.).

Sformułowanie zawarte w art. 958 k.c. może *prima facie* świadczyć o tym, że sankcja przewidziana w tym przepisie dotyczy wszystkich wymagań zawartych w rozdziale „Forma testamentu”, niezależnie od tego, czy należą one do zakresu formy testamentu. W art. 958 k.c. jest bowiem mowa o naruszeniu przepisów „rozdziału niniejszego”, a nie tylko z naruszeniem na przykład „przepisów o formie testamentu”. Tezę tę należy jednak odrzucić³⁵. Kluczową rolę odgrywają tu bowiem dwa słowa użyte *in principio* omawianego przepisu: „testament sporządzony”. Należy w tym zakresie wyjaśnić dwie kwestie. Po pierwsze, w jakim znaczeniu w treści art. 958 k.c. użyto terminu „testament”; po drugie natomiast, na czym polega sporządzenie testamentu w formie ustnej.

W kodeksie cywilnym przez „testament” rozumie się z reguły czynność prawną, wyjątkowo natomiast — dokument obejmujący oświadczenie woli testatora (np. w art. 646 k.p.c.)³⁶. W art. 958 k.c. jest mowa o testamencie jako czynności prawnej. Przemawia za tym przede wszystkim treść tego przepisu, który w razie wadliwego sporządzenia testamentu przewiduje co do zasady sankcję nieważności

³³ Zob. źródła powołane w przyp. 5 i 6.

³⁴ Zob. źródła powołane w przyp. 5 i 6 tego opracowania.

³⁵ Odmienne: B. Dobrzański: *Jakie...*, *op. cit.*, s. 12.

³⁶ Zob. M. Pazdan (w): *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 1068; S. Wójcik, F. Zoll (w): *System...*, *op. cit.*, s. 281.

bezwzględnej. W prawie cywilnym sankcję tę wiąże się zaś z czynnością prawną. Przez pojęcie sporządzenia testamentu należy natomiast rozumieć między innymi zachowanie wymaganej formy oświadczenia woli. Wskazuje na to treść art. 958 k.c., w którym jest mowa o sporządzeniu testamentu z naruszeniem przepisów rozdziału, w którym zawarto między innymi wymagania formalne testamentu. Testament w formie ustnej zostaje sporządzony z chwilą złożenia przez testatora ustnego oświadczenia przy jednoczesnej obecności co najmniej trzech świadków. W art. 952 § 2–3 k.c. uregulowano zaś jedynie sposoby stwierdzenia treści już dokonanej czynności prawnej. Nie kwalifikują się one w ramach żadnego z przytoczonych znaczeń testamentu. Nie wchodzi one również w skład stanu faktycznego tej czynności prawnej. Ustalenie treści zgodnie z art. 952 § 2 albo § 3 k.c. nie jest samo w sobie konieczne do sporządzenia testamentu w formie ustnej³⁷. Wobec tego należy uznać, że art. 958 k.c. nie ma zastosowania do uchybień wymaganiom zawartym w art. 952 § 2–3 k.c. Wymagania te dotyczą bowiem czynności podejmowanych już po sporządzeniu testamentu, a więc nieobjętych zakresem pojęcia sporządzenia testamentu ustnego³⁸. Artykuł 958 k.c. wiąże natomiast sankcję nieważności bezwzględnej tylko z uchybieniami dotyczącymi sporządzania testamentu.

Dla poparcia tezy odmiennej nieuprawnione byłoby powołanie się na analogię na przykład z przepisami o formie testamentu allograficznego. Pomiedzy art. 951 § 2 i art. 952 § 2–3 k.c. zachodzą różnice terminologiczne. W tym pierwszym przepisie nałożono obowiązek spisania treści oświadczenia woli testatora, a zatem ujęcia go w formę pisemną. W art. 952 § 2–3 k.c. jest natomiast mowa o stwierdzeniu treści testamentu ustnego, a zatem testamentu, który już przyjął formę ustną. Użyte sformułowanie („stwierdzenie”) wskazuje natomiast na to, że chodzi jedynie o ustalenie treści testamentu już sporządzonego. Ponadto, warto zauważyć, że w art. 951 § 2 k.c. (przeciwnie do art. 952 § 2–3 k.c.) w odniesieniu do protokołu używa się czasu teraźniejszego („spisuje się”, „odczytuje się”), co świadczy o tym, że dopełnienie wszystkich wymagań zawartych w art. 951 k.c. odbywa się w jednym czasie. *Nota bene* w art. 951 § 2 k.c. nie wprowadzono wymogu podania daty złożenia oświadczenia testatora, wymagając jedynie podania daty spisania protokołu, co wskazuje na to, że daty te ustawodawca uznaje za tożsame. Uczynienie zadość wszystkim wymaganiom przewidzianym w art. 951 k.c. składa się zatem na formę testamentu allograficznego³⁹. Posługując się terminologią art. 958 k.c., dopiero wówczas testament w tej formie zostaje sporządzony. W odniesieniu do testamentu ustnego scenariusz podobny⁴⁰, choć

³⁷ Por. także uwagi zawarte w pkt II.

³⁸ Jak jednak zostanie wykazane w dalszym toku wyводу, dopełnienie tych wymagań jest konieczne do ustalenia, że w ogóle doszło do złożenia przez testatora oświadczenia woli, które następnie mogłoby zostać poddane ocenie z punktu widzenia przesłanek ważności czynności prawnej. Szerzej na ten temat w pkt X.

³⁹ Zob. uchwałę SN z dnia 27 listopada 1969 r., III CZP 76/69. Tak trafnie także E. Skowrońska-Bocian: *Testament...*, *op. cit.*, s. 211.

⁴⁰ Z tym oczywiście zastrzeżeniem, że pismo określone w art. 952 § 2 k.c. nie jest elementem formy tego testamentu.

oczywiście możliwy⁴¹, nie jest jedynym dopuszczalnym. Testament allograficzny ma być z założenia sporządzany w sytuacji normalnej, kiedy to nie istnieje ryzyko, że przed spisaniem jego treści spadkodawca umrze. Regulacja testamentu ustnego uwzględnia natomiast to ryzyko. Dlatego też wprowadzono tu wyjątek od występującej w prawie polskim w odniesieniu do testamentu reguły, aby oświadczenie woli testatora zostało ujęte w określonej formie pisemnej. W konsekwencji należy wykluczyć dopuszczalność sięgania do analogii z uregulowaniami testamentu allograficznego⁴² w celu uzasadnienia tezy o stosowaniu art. 958 k.c. do wymagań zawartych w art. 952 § 2–3 k.c.

Warto w tym miejscu przywołać wypowiedź Sądu Najwyższego zawartą w uzasadnieniu uchwały z dnia 23 listopada 2001 r.⁴³ Argumenty użyte przez sąd mogą bowiem sugerować, że istnieją podstawy, aby zakresem art. 958 k.c. objąć także przepisy art. 952 § 2–3 k.c. Sąd wprawdzie zauważył, że art. 952 § 2 i § 3 oraz art. 956–958 k.c. nie normują formalnych wymagań testamentu ustnego, a jedynie zagadnienia „procedury” wymaganej przez ustawę dla sporządzenia ważnego i skutecznego testamentu, jednakże są one „elementem szeroko rozumianej problematyki formy”. Sąd wskazał także, że uwzględniając uregulowanie zawarte w art. 958 k.c. „uzasadnione jest stwierdzenie, że ustawodawca jednakową wagę przywiązuje do zachowania wymagań odnoszących się do formy testamentu, jak i do stwierdzenia jego treści”. Nawiązując między innymi do art. 958 k.c., Sąd Najwyższy wywiódł potrzebę rygorystycznej wykładni także przepisów art. 952 § 2–3 k.c. Trzeba jednak zaznaczyć, że pomimo wspomnianej konkluzji, w powołanym orzeczeniu wyraźnie odróżniono wymagania formalne testamentu ustnego (art. 952 § 1 k.c.) od sposobów stwierdzenia treści już sporządzonego testamentu (art. 952 § 2–3 k.c.). Sąd trafnie nie poszedł o krok dalej przez wskazanie, że art. 958 k.c. ma zastosowanie również do uchybień wymaganiom przewidzianym w art. 952 § 2 albo § 3 k.c., co skutkowałoby bezwzględną nieważnością testamentu⁴⁴.

Dla tezy o nieważności testamentu ustnego, którego treści nie stwierdzono w sposób określony w art. 952 § 2 albo § 3 k.c., można poszukiwać wreszcie uzasadnienia w przyczynach wprowadzenia art. 958 do kodeksu cywilnego. Takie

⁴¹ Kiedy to np. bezpośrednio po złożonym w równoczesnej obecności trzech świadków ustnym oświadczeniu ostatecznej woli testatora, świadek spíše treść testamentu, a następnie pismo to podpiszą: testator i co najmniej dwaj świadkowie (zob. art. 952 § 1 i § 2 k.c.).

⁴² Spostrzeżenia te należy odnieść odpowiednio także do testamentu podróznego (art. 953 k.c.) i wojskowego (o którym mowa w § 3 ust. 1 rozporządzenia Ministra Obrony Narodowej z dnia 30 stycznia 1965 r. w sprawie testamentów wojskowych, Dz.U. Nr 7, poz. 38). W przypadku natomiast testamentu notarialnego, art. 950 k.c. wyraźnie przesądza, że wymagania dotyczące formy testamentu są dochowane z chwilą sporządzenia aktu notarialnego.

⁴³ III CZP 54/01, OSNC 2002, nr 7–8, poz. 84, Biul. SN 2001, nr 11, s. 15, Mon. Praw. 2002, nr 3, s. 101, Prokuratura i Prawo 2002, nr 6, s. 35 (wkładka), Mon. Praw. 2002, nr 11, s. 509. Podobnie w uzasadnieniu postanowienia SN z dnia 11 marca 2011 r., II CSK 379/10, LEX nr 784916.

⁴⁴ Sformułował on natomiast stanowisko, że ważny testament ustny nie wywołuje skutków prawnych w razie braku prawidłowego stwierdzenia jego treści. Z przyczyn podanych wcześniej należy krytycznie ustosunkować się do tej tezy. Zob. uwagi zawarte w pkt III tego opracowania.

uregulowanie mogłoby bowiem być konieczne wobec tego, że wymagania przewidziane w art. 952 § 2 albo § 3 k.c. nie są objęte pojęciem formy testamentu ustnego, a uchybienie im nie podlega wobec tego art. 73 § 2 k.c. Co więcej, skoro formy testamentowe przewidziane w art. 949 i n. k.c. są innymi formami szczególnymi w rozumieniu art. 73 § 2 k.c.⁴⁵, testament ustny sporządzony z naruszeniem przepisów o tej formie jest bezwzględnie nieważny⁴⁶ już na mocy art. 73 § 2 k.c., bez potrzeby odwoływania się do osobnego uregulowania w postaci art. 958 k.c. Wydaje się jednak, że raczej te nie są dość przekonujące, zwłaszcza wobec omówionej powyżej treści art. 958 k.c. Z samego faktu powtórzenia w kodeksie cywilnym normy prawnej jeszcze nic nie wynika. Gdyby przepisem tym ustawodawca zamierzał objąć także przypadki naruszenia wymagań z art. 952 § 2–3 k.c., postanowiłby o tym wyraźnie, formułując przepis art. 958 k.c. odmiennie (np. „Jeżeli naruszono przepisy niniejszego rozdziału, testament jest nieważny”). Co więcej, art. 958 k.c. spełnia także użyteczną rolę, *a limine* rozwiewając możliwe wątpliwości co do jego zakresu zastosowania zwłaszcza w odniesieniu do przypadków, gdy świadkiem testamentowym była osoba w myśl art. 956–957 k.c. dotknięta tzw. niezdatnością do bycia świadkiem⁴⁷.

VI

Warto również zastanowić się, czy za poglądem o nieważności testamentu ustnego, którego treści nie stwierdzono prawidłowo, przemawiają względy historyczne. Jak wspomniano, na tle dekretu z 1946 r. powszechnie przyjmowano, że wymagania dotyczące stwierdzenia treści testamentu ustnego zastrzeżono pod rygorem nieważności⁴⁸.

Artykuły 958 k.c. i 89 § 1 dekretu z 1946 r. mają w istocie tożsamą treść⁴⁹. Artykuł 82 dekretu z 1946 r. był natomiast w swojej treści zbliżony do art. 952 k.c. Podobnie do art. 952 k.c., zgodnie z art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r. do zachowania formy testamentu ustnego konieczne i zarazem wystarczające było podanie przez testatora jego woli do wiadomości co najmniej trzech równocześnie obecnych świadków, natomiast dopuszczalność skorzystania z tej formy uzależniona została od zaistnienia przewidzianych ustawą okoliczności⁵⁰. Wola ta powinna być, skoro

⁴⁵ Zob. np. A. Wolter, J. Ignatowicz, K. Stefaniuk: *Prawo cywilne. Zarys części ogólnej*, Warszawa 2001, s. 298; Z. Radwański: *Prawo cywilne — część ogólna*, Warszawa 2007, s. 242.

⁴⁶ Oczywiście, jeśli jednocześnie nie dopełniono wymagań innej formy testamentu.

⁴⁷ Określeniem „zdatności” posługuję się za M. Pazdanem. Zob. M. Pazdan (w): *Kodeks...*, *op. cit.*, s. 1119.

⁴⁸ Zob. przyp. 5 i 6 tego opracowania.

⁴⁹ Zgodnie z art. 89 § 1 dekretu z 1946 r.: „Testament, sporządzony z naruszeniem przepisów rozdziału niniejszego, jest nieważny, jeżeli przepisy te nie stanowią inaczej”. Rozdział, o którym mowa w tym przepisie, to rozdział II „Forma testamentu”, składający się z trzech oddziałów: „Testamenty zwykłe” (art. 79–81), „Testamenty szczególne” (art. 82–85) i „Przepisy wspólne” (art. 86–89).

⁵⁰ W myśl art. 82 zd. 1 dekretu z 1946 r.: „Jeżeli wskutek szczególnych okoliczności, jako to: przerwania komunikacji, epidemii, działań wojennych, choroby spadkodawcy albo jego nieszczęśliwego wypadku, uzasadniają

tylko stanie się to możliwe, spisana (art. 82 zd. 2 dekretu z 1946 r.)⁵¹, a gdyby to w ogóle nie nastąpiło, mogła ona być stwierdzona zgodnym, złożonym pod przysięgą zeznaniem co najmniej dwóch świadków testamentowych (art. 82 zd. 3 dekretu z 1946 r.)⁵². Obecnie obowiązujące przepisy art. 952 § 2–3 k.c. są odpowiednikami, choć nie dosłownymi, art. 82 zd. 2 i 3 dekretu z 1946 r. W zakresie tych uregulowań zachodzą jednak różnice, o których będzie mowa poniżej.

Warto w tym miejscu odnieść się do najobszerniejszej wypowiedzi Sądu Najwyższego na temat skutków braku stwierdzenia treści testamentu ustnego na tle przepisów dekretu z 1946 r., którą sąd ten zawarł w uzasadnieniu orzeczenia z dnia 14 maja 1958 r.⁵³ Zwrócono w nim uwagę na to, że art. 82 dekretu z 1946 r. reguluje dwa odrębne zagadnienia, tj. sposób sporządzenia testamentu (formę testamentu) oraz sposób stwierdzenia treści testamentu (kwestię dowodową)⁵⁴. Uznawszy, że do zachowania formy testamentu ustnego konieczne jest podanie przez testatora woli wobec trzech równocześnie obecnych świadków i przyjęcie przez świadków treści tej woli do wiadomości, Sąd Najwyższy podkreślił, że przesłanki te wyczerpują ustawowe wymagania formy testamentu ustnego, a z chwilą ich spełnienia testament jest sporządzony i ma być prawny. Tak sporządzony testament w ocenie sądu nie ma jednak żadnej trwałej postaci, istnieje tylko w świadomości świadków i zdany jest na ich pamięć. Stanowisko Sądu Najwyższego jest w przytoczonej części zbliżone do obecnie dominującego poglądu. Przechodząc do skutków niestwierdzenia treści testamentu ustnego, Sąd Najwyższy posłużył się pomimo tego konstrukcją nieważności testamentu⁵⁵, zaś sposoby stwierdzenia treści testamentu wskazane w art. 82 zd. 2–3 dekretu z 1946 r. określił jako „materialnoprawne przesłanki skuteczności testamentu”⁵⁶.

cych obawę rychłej jego śmierci, sporządzenie testamentu zwykłego byłoby niemożliwe lub bardzo utrudnione, spadkodawca może sporządzić testament ustny przez podanie swej woli do wiadomości trzech równocześnie obecnych świadków”.

⁵¹ „Wola ta powinna być, skoro tylko stanie się to możliwe, przez jednego ze świadków lub inną osobę spisana z podaniem daty sporządzenia testamentu i daty spisania jego treści, a następnie pismo to winno być co najmniej przez dwóch świadków podpisane; jednakże niezachowanie obowiązku natychmiastowego spisania woli spadkodawcy lub podpisania pisma przez świadków nie pociąga za sobą nieważności testamentu, spisanego i podpisanego później” (art. 82 zd. 2 dekretu z 1946 r.).

⁵² „Gdyby wola spadkodawcy nie została w ogóle spisana, treść testamentu może być stwierdzona zgodnym, złożonym pod przysięgą, zeznaniem co najmniej dwóch świadków, wobec których spadkodawca podał swoją wolę” (art. 82 zd. 3 dekretu z 1946 r.).

⁵³ I CR 325/58, OSNCK 1960, nr 3, poz. 67.

⁵⁴ Sąd Najwyższy zauważył, że wyłącznym dowodem w zakresie stwierdzenia treści testamentu ustnego jest na tle art. 82 dekretu z 1946 r. oświadczenie świadków złożone na piśmie lub ustnie do protokołu sądowego.

⁵⁵ Choć sformułowania użyte w uzasadnieniu omawianego orzeczenia mogłyby sugerować, że Sąd Najwyższy przyjął koncepcję odmienną, to jednak całościowa lektura uzasadnienia pokazuje, że Sąd Najwyższy wiąże z niedopełnieniem wymagań dotyczących stwierdzenia treści testamentu ustnego sankcję nieważności bezwzględnej, choć odroczoną w czasie. O sankcji tej Sąd Najwyższy wspomina *nota bene* aż sześciokrotnie w uzasadnieniu. Por. także przyp. 70.

⁵⁶ „Stwierdzenie treści testamentu w jednej z form wymienionych, tj. albo pisma podpisanego przez co najmniej dwóch świadków, albo zgodnych zeznań tych świadków złożonych przed sądem, staje się — obok dowodu — materialnoprawną przesłanką skuteczności testamentu”. Zob. orzeczenie SN z dnia 14 maja 1958 r., I CR 325/58,

Czy zatem wobec przedstawionych uwarunkowań historycznych można obecnie wykluczyć odniesienie sankcji bezwzględnej nieważności do wymagań z zakresu stwierdzenia treści testamentu ustnego? Moim zdaniem tak. Obecne uregulowanie art. 952 i 958 k.c. jest wprawdzie w znaczącej mierze podobne do treści art. 82 i 89 § 1 dekretu z 1946 r., jednakże zachodzą w tym zakresie zbyt istotne różnice, aby można mówić o tożsamości norm prawnych.

Po pierwsze, sformułowanie zawarte w art. 82 zd. 2 *in fine* dekretu z 1946 r. („nie pociąga za sobą nieważności testamentu, spisane go i podpisanego później”) sugeruje, jakoby pismo stwierdzające treść testamentu było testamentem. Choć interpretację tę trafnie odrzucono w orzecznictwie⁵⁷, nie jest do końca jasne, jaka była intencja ustawodawcy. Nie jest w tej mierze zwłaszcza całkowicie wykluczone, że na etapie przygotowywania i uchwalania dekretu z 1946 r. intencją tą było zaliczenie pisma dokumentującego treść testamentu ustnego do wymagań formy testamentu, co byłoby równoznaczne z akceptacją stosowania art. 89 § 1 dekretu z 1946 r. również do tego wymagania⁵⁸.

Po drugie, w art. 952 k.c., w przeciwieństwie do art. 82 dekretu z 1946 r., nie zawarto wyłączenia sankcji nieważności testamentu ustnego, którego treść nie została stwierdzona. W razie odrzucenia pierwszego z zaprezentowanych stanowisk⁵⁹ i jednocześnie zaakceptowania poglądu, że wymagania dotyczące stwierdzenia treści testamentu ustnego zastrzeżono pod rygorem nieważności⁶⁰, rezygnacja z tego przepisu jest moim zdaniem kluczowa dla oceny charakteru prawnego wymagań z art. 952 § 2–3 k.c. W tej sytuacji w przepisie art. 82 zd. 2 *in fine* dekretu z 1946 r. należy bowiem upatrywać nie tyle zapowiedzianego przez art. 89 § 1 dekretu z 1946 r. wyjątku od reguły bezwzględnej nieważności, ile samodzielnej regulacji dotyczącej następstw niedopełnienia wymagań w zakresie stwierdzenia treści testamentu ustnego. Skutkuje to przyjęciem, że w art. 82 dekretu z 1946 r. wymagania te zostały zastrzeżone pod rygorem nieważności w sposób nietypowy,

OSNCK 1960, nr 3, poz. 67. Należy, jak sądzę, krytycznie odnieść się do posłużenia się konstrukcją „przesłanki skuteczności testamentu” pomimo tego, że sąd uznał, iż w ustawie wprowadzono sankcję nieważności testamentu. Bezskuteczność nie jest bowiem odrębną od nieważności bezwzględnej sankcją, która ma tutaj równolegle zastosowanie, lecz konsekwencją nieważności testamentu.

⁵⁷ Oświadczenie pisemne, o którym mowa w art. 82 zd. 2 dekretu z 1946 r., Sąd Najwyższy trafnie zakwalifikował nie jako oświadczenie woli testatora, lecz jedynie jako oświadczenie wiedzy o treści testamentu ustnego już przedtem istniejącego, a więc dokument wtórny, o charakterze dowodowym. Zob. orzeczenie SN z dnia 14 maja 1958 r., I CR 325/58. Stanowisko to jest aktualne również obecnie.

⁵⁸ J. Gwiazdomorski, polemizując z wypowiedzią Sądu Najwyższego zawartą w przytoczonym orzeczeniu z 14 maja 1958 r., wyraził pogląd, że spisanie treści testamentu lub złożenie zeznań świadków należy do formy sporządzenia testamentu ustnego. Zob. J. Gwiazdomorski: *Zarys prawa spadkowego*, Warszawa 1963, s. 211, przyp. 75. Podobny pogląd został ogłoszony przez L. Smalę (tenże: *Testamenty...*, *op. cit.*, s. 147). Od prezentowanego przez siebie poglądu J. Gwiazdomorski odstąpił już po uchwaleniu kodeksu cywilnego. Zob. J. Gwiazdomorski: *Formy...*, *op. cit.*, s. 722–723; tenże: *Prawo spadkowe w zarysie*, Warszawa 1969, s. 109.

⁵⁹ Zgodnie z którym sposoby stwierdzenia treści testamentu ustnego są na tle dekretu z 1946 r. elementami formy tego testamentu.

⁶⁰ Pogląd ten zaakceptowano w orzeczeniu SN z dnia 14 maja 1958 r., I CR 325/58, OSNCK 1960, nr 3, poz. 67.

nie poprzez wprowadzenie reguły, lecz w drodze unormowania przyjmującego postać wyjątku od tej reguły. Przedstawione wcześniej⁶¹ uwagi na temat zakresu zastosowania art. 958 k.c. są także aktualne przy wykładni art. 89 § 1 dekretu z 1946 r. Sporządzanie testamentu w formie ustnej, jak trafnie zwrócił uwagę Sąd Najwyższy w uzasadnieniu powołanego wyżej orzeczenia⁶², nie obejmuje czynności polegających na stwierdzeniu treści testamentu. Nie ma zatem podstaw do rozszerzania zakresu zastosowania art. 89 § 1 dekretu z 1946 r. na przypadki niedopełnienia wymagań, które nie są potrzebne i konieczne do sporządzenia testamentu ustnego. Niewykluczone więc, że wymagania dotyczące stwierdzenia treści testamentu ustnego zostały przewidziane w dekrecie z 1946 r. pod rygorem nieważności nie dlatego, że tak stanowił art. 89 § 1 tego dekretu, lecz ze względu na wyraźne zastrzeżenie ustawowe zawarte w art. 82 dekretu z 1946 r. Wówczas, gdyby nie ten ostatni przepis, brak stwierdzenia treści testamentu ustnego nie skutkowałby nieważnością testamentu. Znamienne jest przy tym, że stanowisko Sądu Najwyższego zawarte w omawianym orzeczeniu z dnia 14 maja 1958 r. zostało sformułowane bez odwoływania się do art. 89 § 1 dekretu z 1946 r.⁶³

Po trzecie, należy także zauważyć, że niewykluczone mogłoby być wreszcie, że zawarte w treści art. 82 zd. 2 *in fine* dekretu z 1946 r. wyłączenie sankcji nieważności testamentu świadczy jedynie o tym, że wymagania dotyczące stwierdzenia treści testamentu ustnego nie zostały zastrzeżone pod rygorem nieważności.

W konsekwencji należy uznać, że względ na poprzednio obowiązujące unormowanie nie uzasadnia przejścia do obecnego stanu prawnego sankcji bezwzględnej nieważności zastrzeżonej na wypadek niestwierdzenia treści testamentu ustnego w myśl art. 952 § 2 albo § 3 k.c. Pomędzy poprzednim a obecnym uregulowaniem testamentu ustnego zachodzą zbyt znaczne różnice. Jak zostanie dalej wykazane, obecne uregulowanie zdaje się przy tym bardziej prawidłowe.

VII

Trzeba wreszcie zaznaczyć, że uznanie wymagań zawartych w art. 952 § 2–3 k.c. za zastrzeżone pod rygorem nieważności powoduje problemy interpretacyjne, których rozwikłanie nie zawsze znajduje wyraźną podstawę prawną. Chodzi między innymi o odpowiedź na pytanie, od kiedy przez pryzmat wymagań z art. 952 § 2–3 k.c. można mówić, że testament jest ważny. Z pytaniem tym powiązana jest kolejna kwestia, tj. od kiedy testament, którego treść stwierdzono prawidłowo, wywołuje skutki prawne. Na tle przepisów kodeksu cywilnego koncepcja nieważności testa-

⁶¹ Zob. pkt V tego opracowania.

⁶² Tj. orzeczenia SN z dnia 14 maja 1958 r., I CR 325/58.

⁶³ *Ibidem*.

mentu ustnego w omawianej postaci jest prezentowana rzadko. Jest to prawdopodobnie przyczyną braku wypowiedzi we wspomnianej kwestii.

Choć odpowiedź na drugie pytanie powinna zostać udzielona dopiero w następnej kolejności (m.in. z uwagi na to, że skutki prawne są następstwem ważnej czynności prawnej), to jednak analiza tego problemu najpierw jest niezbędna dla klarowności dalszych uwag. Odpowiedź na drugie pytanie wynika z przepisów prawa. Testament jest czynnością prawną *mortis causa*, dlatego też dopiero z chwilą śmierci spadkodawcy wywołuje skutki prawne (zob. np. art. 925 i 941 k.c.). Stanowisko to jest aktualne niezależnie od tego, czy treść testamentu ustnego stwierdzono przed czy po śmierci testatora. Moim zdaniem obecny stan prawny nie pozwala na różnicowanie pod tym względem sytuacji prawnej zależnie od chwili stwierdzenia treści testamentu ustnego.

Odpowiedź na pytanie o moment, od którego można mówić o ważności testamentu ustnego, którego treść stwierdzono, dostarcza natomiast większych trudności. Ujęcie przedmiotowej kwestii w ramy koncepcji, zgodnie z którą testament ustny, którego treści nie stwierdzono, jest bezwzględnie nieważny, prowadzi do wniosku, że hipotetycznie możliwe są tu dwa rozwiązania. Po pierwsze, można kłaść nacisk na moment, w którym spełniona została ostatnia z przesłanek ważności testamentu. Dopiero z chwilą stwierdzenia treści testamentu ustnego w sposób określony w art. 952 § 2 albo § 3 k.c. spełnione zostają wszystkie przesłanki ważności testamentu ustnego, a tym samym dopiero z tą chwilą można określić taki testament jako ważny. Trzeba jednak zauważyć, że przyjmuje się wtedy, że w niektórych przypadkach testament taki będzie jednocześnie nieważny i skuteczny. Chodzi mianowicie o czas pomiędzy otwarciem spadku (tj. chwilą, od której testament wywoła skutki prawne) a późniejszym stwierdzeniem treści testamentu ustnego.

Antidotum na przedstawiony problem mogłaby stanowić propozycja, według której spełnienie wszystkich przesłanek ważności testamentu ustnego następuje co prawda dopiero z chwilą stwierdzenia jego treści zgodnie z art. 952 § 2 albo § 3 k.c., jednakże w drodze fikcji prawnej testament taki jest ważny już od chwili jego sporządzenia. Za rozwiązaniem tym przemawia między innymi ustawowe powiązanie sankcji bezwzględnej nieważności z testamentem, a więc czynnością prawną (ustawa stanowi wszak o nieważnym testamencie). Można jednak takiemu rozwiązaniu zarzucić brak oparcia w przepisach prawa⁶⁴. Poza tym znane są wprawdzie rozwiązania ustawowe, w których przyjęto, że już dokonana, nieważna czynność prawna wskutek późniejszego zdarzenia staje się ważna (art. 14 § 2, art. 890 § 1 zd. 2 k.c.), jednakże skutek ten następuje od chwili zaistnienia tego zdarzenia.

Żadne z przedstawionych powyżej rozwiązań nie ma wystarczająco silnych podstaw w obecnym stanie prawnym. Trudno je wreszcie uznać za transparentne

⁶⁴ W obecnym stanie prawnym nie wprowadzono np. odpowiednika art. 82 zd. 2 *in fine* dekretu z 1946 r.

dla adresatów norm prawnych, skoro do ich sformułowania nie wystarczą same tylko językowe metody wykładni.

VIII

Teza o zastrzeżeniu wymagań z art. 952 § 2–3 k.c. pod rygorem nieważności byłaby także trudna do pogodzenia z powszechnie aprobowanym poglądem o wyłączności dowodowej sposobów stwierdzenia treści testamentu ustnego określonych we wspomnianych przepisach. Przypisanie tym wymaganiom dodatkowej funkcji przesłanek ważności testamentu jest niepotrzebne, o czym będzie mowa dalej⁶⁵.

IX

Należy zatem zauważyć, że uznanie wymagań określonych w art. 952 § 2–3 k.c. za przesłanki ważności testamentu ustnego sporządzonego w formie ustnej budzi uzasadnione zastrzeżenia⁶⁶. Podobnie jak w przypadku koncepcji ważności, lecz bezskuteczności testamentu ustnego o treści niestwierdzonej, koncepcję tę trudno obronić w nawiązaniu do aktualnego stanu prawnego, w związku z czym należy od niej odstąpić.

X

Wobec odrzucenia dwóch dotychczas prezentowanych w literaturze i orzecznictwie stanowisk, zachodzi potrzeba sformułowania odmiennego poglądu na temat następstw niedopełnienia wymagań określonych w art. 952 § 2–3 k.c.

W świetle aktualnego stanu prawnego sam tylko brak stwierdzenia treści testamentu ustnego zgodnie z art. 952 § 2 albo § 3 k.c. nie powoduje moim zdaniem nieważności testamentu. Ponadto, formułowanie tezy o ważności albo nieważności takiego testamentu jest przedwczesne. Skoro w art. 952 § 2–3 k.c. uregulowano jedyne sposoby ustalenia treści testamentu ustnego, dopóki treść testamentu ustnego nie zostanie stwierdzona w jeden z tych sposobów, pozostanie ona w myśl prawa nieznaną. Nie jest bowiem możliwe na potrzeby prawa pozytywne ustalenie treści testamentu ustnego w inny sposób. Brak stwierdzenia treści testamentu ustnego jest

⁶⁵ Zob. szerzej uwagi zawarte w pkt X.

⁶⁶ Nie wchodzi tu moim zdaniem w rachubę także inne sankcje, jak np. nieważność względna czy bezskuteczność zawieszona. Nie wdając się w bardziej szczegółowe uwagi, możliwość taką należy wykluczyć choćby ze względów racjonalnej legislacji. Przyjęcie różnorodnych sankcji na tle jednolitego w tej kwestii przepisu art. 958 k.c. względem tym by nie odpowiadało.

zatem równoznaczny z ustaleniem negatywnym, że treści testamentu nie sformułowano. Tym samym w świetle prawa nie złożono oświadczenia woli z uwagi na brak wyrażenia woli wywołania skutków prawnych, a więc nie sporządzono testamentu.

Kwestią o kluczowym znaczeniu dla zaprezentowanego poglądu jest charakter prawny wymagań określonych w art. 952 § 2–3 k.c.

Punktem wyjścia powinno tu być spostrzeżenie, że w art. 952 § 2–3 k.c. nie uregulowano elementów formy testamentu ustnego. Wymogi wskazane w art. 952 § 2–3 k.c. nie wchodzi także w skład stanu faktycznego czynności prawnej testamentu. Testament, jako jednostronna czynność prawna, jest sporządzony już z chwilą złożenia oświadczenia przez testatora⁶⁷. Wówczas stan faktyczny tej czynności prawnej jest kompletny. Nie sposób bowiem mówić o kompletności czynności prawnej polegającej na sporządzeniu testamentu ustnego dopiero z chwilą stwierdzenia treści tego testamentu, zwłaszcza wobec tego, że stwierdzenie takie może nastąpić nawet po śmierci testatora⁶⁸. Przyjęcie, że aż do tej pory nie został zamknięty stan faktyczny czynności prawnej testamentu, prowadziłoby do wniosku, że jest możliwe sporządzenie testamentu także w sytuacji, gdy w trakcie dokonywania tej czynności prawnej strona zmarła. Stanowiska takiego nie da się pogodzić z konstrukcją normatywną testamentu. W toku analizy koncepcji dotychczas prezentowanych w orzecznictwie i literaturze wykazałem, że wymagania dotyczące stwierdzenia treści testamentu ustnego nie zostały także zastrzeżone pod rygorem nieważności.

Nie budzi obecnie wątpliwości, że w art. 952 § 2–3 k.c. uregulowano zagadnienia dowodowe. Przepisy te wprowadziły tzw. dowody wyłączne. Świadczy o tym stanowczość sformułowań zawartych w tych przepisach, a także brak wskazówek ustawowych, które mogłyby stanowić podstawę do przyjęcia, że katalog sposobów stwierdzenia treści testamentu ustnego ma charakter otwarty. Przemawia za tym także wzgląd na cele wspomnianych przepisów, jak na przykład ochrona swobody testowania czy poszanowanie woli testatora. Decyduje o tym także specyfika okoliczności, w których dopuszczalne jest skorzystanie z tej formy testamentu. Skoro testament jest sporządzany ustnie, konieczne jest przy tym, aby jego treść była niewątpliwa, dlatego też do jej stwierdzenia ustawodawca wprowadza szczególne rygory. Zatem tylko w drodze dowodów określonych w art. 952 § 2–3 k.c. można stwierdzić treść testamentu ustnego.

Charakter prawny omawianych wymagań jest jednak złożony. Pojawia się tu bowiem pytanie o skutek niedopełnienia wymagań określonych w art. 952 § 2–3 k.c. Zauważyć trzeba, że w przepisach tych wprowadzono elementy tzw. legalnej teorii dowodowej. Zatem podmiot powołujący się na prawa do spadku wynikające z testamentu, bez dowodów wskazanych w art. 952 § 2–3 k.c., zgodnie z prawem nie udowodni, że prawa takie nabył i to nawet, gdyby był w stanie wykazać treść

⁶⁷ Zachowanie przewidzianej prawem formy wpływa zaś na ważność tej czynności prawnej.

⁶⁸ Jak zostanie wykazane w dalszym toku wywodu, stwierdzenie treści testamentu ustnego jest natomiast niezbędne do ustalenia, że doszło do zdarzenia, które należy prawnie zakwalifikować jako oświadczenie woli.

testamentu za pomocą innych niż określone w art. 952 § 2–3 k.c., przekonujących dowodów (np. pisma odręcznego jednego ze świadków, podpisanego przez tego świadka i testatora).

Przedstawione powyżej spostrzeżenia prowadzą do wniosku, że za pomocą art. 952 § 2–3 k.c. ustawa koryguje skutki czynności prawnych w drodze reguł dowodowych. Z ontologicznego punktu widzenia fakt, że danej okoliczności nie można udowodnić (tym bardziej za pomocą ściśle ograniczonych dowodów), nie jest *ex definitione* równoznaczny z tym, że w rzeczywistości okoliczność ta nie miała miejsca. Trzeba jednak wspomnieć na specyfikę przedmiotu, jakim jest prawo. To przepisy prawa decydują o tym, kiedy skutki prawne zostaną wywołane. Tak zwana legalna teoria dowodowa modyfikuje w tym zakresie rzeczywistość na potrzeby prawa. Jej rezultatem jest odgórne przyjęcie, że jeżeli dana okoliczność nie zostanie wykazana za pomocą określonego dowodu, to w świetle prawa uważa się, że ta okoliczność nie zachodzi, a tym samym nie będzie przedmiotem oceny prawnej i nie znajdą w związku z nią zastosowania odpowiednie normy prawne.

Przepisy statuujące tzw. legalną teorię dowodową (art. 952 § 2–3 k.c.) ograniczają zatem zakres stanów faktycznych podlegających ocenie prawnej tylko i wyłącznie do takich stanów faktycznych, które ustalono w sposób określony w tych przepisach. Jeśli nie zostaną uzyskane dowody określone w art. 952 § 2 albo § 3 k.c., nie będzie możliwe ustalenie stanu faktycznego w inny sposób, co będzie równoznaczne z przyjęciem, że stan faktyczny się nie ziścił. W braku zaistnienia stanu faktycznego zaś nie będzie można zastosować odpowiedniej normy prawnej. W przypadku art. 952 § 2–3 k.c. wspomniane ustalenia faktyczne dotyczą treści oświadczenia złożonego przez testatora. Aby była natomiast możliwa ocena, czy dana wypowiedź stanowi oświadczenie woli, zachodzi najpierw konieczność ustalenia treści tej wypowiedzi.

W ramach art. 952 § 2–3 k.c. przyjmuje się, że treść testamentu ustnego może być stwierdzona tylko za pomocą określonych środków dowodowych. Ściślej rzecz ujmując, wyłącznie za pomocą dowodów określonych w art. 952 § 2–3 k.c. powinny być ustalone te fragmenty oświadczenia złożonego przez testatora, które następnie zostaną w świetle prawa ocenione jako testament. Prawo wyłącza możliwość stwierdzenia tej treści za pomocą innych dowodów. Zatem jeżeli dana okoliczność nie zostanie dowiedziona zgodnie z art. 952 § 2 albo § 3 k.c., to w świetle prawa nie miała ona miejsca. Należy zwrócić uwagę na konsekwencje takiego stanu prawnego w odniesieniu do przypadków, gdy testator złożył wprawdzie oświadczenie względem co najmniej trzech jednocześnie obecnych świadków, jednakże treści tego oświadczenia nie stwierdzono w myśl art. 952 § 2 albo § 3 k.c. Bez tych dowodów nie jest możliwe ustalenie, że testator oświadczył treść testamentu ustnego. Z prawnego punktu widzenia jest to równoznaczne z przyjęciem, że testator tego nie dokonał (a ściślej: nie wypowiedział słów, które w świetle prawa można zakwalifikować jako testament ustny), a więc nie wyraził woli wywołania skutków prawnych. Zatem zgodnie z art. 60 k.c. nie doszło do złożenia

oświadczenia woli⁶⁹. W związku z tym należy wówczas przyjąć, że w świetle prawa nie doszło do sporządzenia testamentu i nie wystąpią skutki prawne z nim związane⁷⁰. O ile nie sporządzono innego ważnego testamentu⁷¹, dochodzi wtedy do dziedziczenia ustawowego.

Stanowisko takie należy zająć nawet wówczas, gdy po przeprowadzeniu dowodów innych niż określone w art. 952 § 2–3 k.c. ustalono, że oświadczenie testatora miało określoną treść, a jego ocena prawna doprowadziłaby do przyjęcia, że jest to treść testamentu. Trzeba wtedy pominąć poczynione w ten sposób ustalenia faktyczne co do treści testamentu.

W świetle art. 952 § 2–3 k.c. nie jest wprawdzie wykluczone dokonanie w oparciu o pozostałe środki dowodowe ogólnego ustalenia, że testator miał zamiar wywołania skutków prawnych i podjął działanie mające na celu jego wyrażenie. Takie ustalenie nie jest jednak wystarczające do stwierdzenia, że doszło do złożenia

⁶⁹ Podobną argumentację formułuje A. Mączyński, odnosząc ją do postępowania sądowego (tenże: *Wpływ...*, *op. cit.*, s. 30–32). Autor uznaje jednak, że w razie, gdyby w ciągu czasu przewidzianego w art. 952 § 2–3 k.c. treść testamentu ustnego nie została stwierdzona, „testament pozostanie wprawdzie ważny, ale jego postanowienia nie będą mogły być wzięte pod uwagę przez sąd i tym samym nie będą mogły wywrzeć skutków prawnych”; *ibidem*, s. 32.

⁷⁰ Zauważyłem tylko jedną wypowiedź Sądu Najwyższego poświęconą testamentowi ustnemu, w której użyto sformułowań zbliżonych do koncepcji prezentowanej w tym opracowaniu. W powołanym wcześniej orzeczeniu z dnia 14 maja 1958 r., I CR 325/58 (zob. przyp. 55) na tle dekretu z 1946 r. Sąd Najwyższy początkowo spostrzegł, że prawidłowo sporządzony testament ustny, którego treść nie została stwierdzona i już nie może być stwierdzona, nie odnosi skutku i należy go uznać za nieistniejący. W innym miejscu natomiast zwrócił uwagę, że testament taki, chociaż ważnie sporządzony, nie ma znaczenia prawnego, prawnie nie istnieje. Ostatecznie jednak Sąd Najwyższy uznał, że niedopełnienie wymagań z zakresu stwierdzenia treści testamentu ustnego powoduje jego nieważność. Trzeba zauważyć, że wstępny pogląd Sądu Najwyższego różni się od koncepcji prezentowanej w niniejszej pracy m.in. tym, że testamentu ustnego o treści prawidłowo niestwierdzonej nie traktują jako tzw. czynności prawnej nieistniejącej (*negotium non-existens*), lecz uważam, że czynności prawnej nie dokonano z powodu braku zaistnienia faktu prawnie relewantnego. Por. także: T. Zieliński: *Znaczenie terminu „nieważność” w języku prawniczym*, *Krakowskie Studia Prawnicze* 1970, t. 3, s. 59; Z. Radwański (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 447; S. Grzybowski: *O rzekomej konwalidacji nieważnej czynności prawnej*, *Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny* 1974, z. 3, s. 39. To ostatnie ustalenie jest konsekwencją zastosowania ograniczeń dowodowych przyjętych w art. 952 § 2–3 k.c. Sformułowanie „czynność prawna nieistniejąca” należy natomiast odrzucić już choćby z powodu jego wewnętrznej niekonsekwencji. Sugeruje ono bowiem, że może istnieć czynność prawna, która jednocześnie nie istnieje. Można w tej mierze natomiast mówić jedynie o niezaiścieniu prawnie doniesłego stanu faktycznego. Na marginesie należy wskazać, że potrzebę wyróżnienia koncepcji tzw. czynności prawnych nieistniejących podano w wątpliwość w literaturze. Por. szerzej m.in.: T. Gizbert-Studnicki: *O nieważnych czynnościach prawnych w świetle koncepcji czynności konwencjonalnych*, *PiP* 1975, z. 4, s. 80; B. Lewaszkiewicz–Petrykowska (w:) *System prawa cywilnego*, t. I, *Część ogólna*, pod red. S. Grzybowskiego, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź 1985, s. 705–706; S. Sołtyński: *Czy „istnieją” uchwały „nieistniejące” zgromadzeń spółek kapitałowych i spółdzielni?*, *Przegląd Prawa Handlowego* 2006, nr 2, s. 5–14; tenże: *Rozważania o nieważnych i „nieistniejących” czynnościach prawnych ze szczególnym uwzględnieniem uchwał zgromadzeń spółek kapitałowych i spółdzielni* (w:) *W kierunku europeizacji prawa prywatnego. Księga pamiątkowa dedykowana Profesorowi Jerzemu Rajskiemu*, pod red. A. Brzozowskiego, W.J. Kocota, K. Michałowskiej, Warszawa 2007, s. 305–326; Z. Radwański (w:) *System...*, *op. cit.*, s. 447; M. Gutowski: *Nieważność czynności prawnej*, Warszawa 2008, s. 66–74. Na temat tzw. czynności prawnych nieistniejących zob. także: K. Gandor: *Konwersja nieważnych czynności prawnych*, *Studia Cywilistyczne* 1963, t. 4, s. 46–48 i 58–59; J. Preussner–Zamorska: *Nieważność czynności prawnej w prawie cywilnym*, Warszawa 1983, s. 104–129; T. Zieliński: *Znaczenie...*, *op. cit.*, s. 66–68; S. Wyszogrodzka: *Dyssens w polskim prawie cywilnym*, *Kwartalnik Prawa Prywatnego* 2004, z. 4, s. 995–999.

⁷¹ Z tym oczywiście zastrzeżeniem, że gdyby to był testament ustny, to jego treść musi zostać prawidłowo stwierdzona.

oświadczenia woli, skoro w razie naruszenia art. 952 § 2–3 k.c. nie ma wymaganego prawem dowodu co do tego, że testator złożył oświadczenie zawierające treść prawnie relewantną.

Przepisy art. 952 § 2–3 k.c. znajdują moim zdaniem zastosowanie do wszelkiego obrotu prawnego, zarówno sądowego, jak i pozasądowego. Nie dają one zwłaszcza podstaw do ograniczenia ich zakresu tylko do postępowania o stwierdzenie nabycia spadku⁷². Brak jest w szczególności tego typu zastrzeżeń w ich treści. Na uwagę zasługuje także użycie w art. 952 § 2–3 k.c. zwrotów bezosobowych (np. „treść testamentu ustnego może być stwierdzona”), co sugeruje, że tylko w ten sposób treść tego testamentu może być w ogóle na potrzeby analizy prawnej ustalona i to niezależnie od tego, czy ktokolwiek na ów testament się powołuje.

Wobec powyższego zbędne jest przydawanie obowiązkom z art. 952 § 2–3 k.c. dodatkowego charakteru przesłanek ważności czy skuteczności testamentu (jak to się czyni w ramach zweryfikowanych wcześniej koncepcji). Skoro w braku stwierdzenia treści testamentu prawo daje podstawę do przyjęcia, że nie złożono oświadczenia woli (nie sporządzono testamentu), to nie ma już w tej mierze potrzeby przenoszenia oceny prawnej na dalszy etap, tj. czy już dokonana czynność prawna jest ważna (np. z punktu widzenia kryteriów określonych w art. 58 k.c.). Ocena ważności, a w konsekwencji skuteczności czynności prawnej jest możliwa dopiero wówczas, gdy w świetle prawa dokonano tej czynności.

Proponowana interpretacja przepisów art. 952 § 2–3 k.c. prawidłowo wpisuje się w obecny stan prawny, pozwalając na zachowanie klarowności i precyzji konstrukcji prawnych przyjmowanych w ramach prawa spadkowego i części ogólnej prawa cywilnego. Wykładnia ta pozwala uniknąć trudności teoretycznoprawnych i praktycznych, które zostały zasygnalizowane przy okazji omawiania koncepcji odrzuconych. W przeciwieństwie do tych koncepcji, bronione rozwiązanie może być z powodzeniem stosowane w praktyce bez interwencji ustawodawcy. Wykorzystuje się bowiem w tym względzie instytucje prawne już przewidziane prawem (np. art. 60 k.c.). Są to niewątpliwe zalety tego rozwiązania.

I tak, jeśli treść testamentu ustnego nie zostanie w sposób określony w art. 952 § 2–3 k.c. stwierdzona, jest to równoznaczne z przyjęciem, że treść testamentu ustnego nie została sformułowana, a w konsekwencji nie sporządzono testamentu. Nie zostaną w związku z tym wywołane skutki prawne, jakie prawo wiązałoby z testamentem ustnym o treści stwierdzonej. Sytuacja ta nie ulegnie zmianie, jeżeli stwierdzenie treści testamentu ustnego nie będzie już możliwe (np. z powodu upływu terminów przewidzianych w art. 952 § 2–3 k.c., śmierci świadków itp.).

Spełniając natomiast wymagania z art. 952 § 2 albo § 3 k.c., ustala się treść złożonego wcześniej oświadczenia woli testatora. Wszystkie przesłanki ważności

⁷² Nie ma tu natomiast mowy o notarialnym poświadczeniu dziedziczenia, ponieważ zgodnie z art. 95a ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. — Prawo o notariacie (t.j. Dz.U. z 2008 r. Nr 189, poz. 1158 ze zm.) instytucja ta nie obejmuje dziedziczenia na podstawie testamentu szczególnego.

testamentu winny być dopełnione już w chwili składania tego oświadczenia. Uzasadnia to przyjęcie dla analizy prawnej optyki czasowej tego właśnie zdarzenia. Z chwilą stwierdzenia treści testamentu nie dopełnia się wymagań formalnych testamentu ustnego ani nie spełnia się dodatkowych przesłanek jego ważności⁷³.

W razie stwierdzenia, że testator sformułował treść testamentu ustnego, a tym samym złożył oświadczenie woli, otwiera się możliwość ustalenia ważności już sporządzonego testamentu przez pryzmat kryteriów jego ważności. Celowo posługują się tym ogólnym sformułowaniem. O ważności testamentu będzie w każdym przypadku decydowała zgodność jego treści z kryteriami wskazanymi w art. 58 k.c. Należy jednak zaznaczyć, że zazwyczaj ocena spełnienia pozostałych przesłanek ważności testamentu będzie także wymagała uprzedniego ustalenia treści testamentu. Tytułem przykładu, znajomość treści testamentu jest konieczna dla oceny ważności testamentu w kontekście przysporzeń dokonanych na rzecz świadków testamentowych (art. 957 k.c.). Jeśli testament (jako czynność prawna) będzie odpowiadał przesłankom jego ważności, należy go uznać za ważny i to od chwili jego sporządzenia (tj. złożenia przez testatora oświadczenia woli). Jeśli natomiast zostanie ustalone, że przesłanek ważności testamentu nie dopełniono, testament będzie bezwzględnie nieważny, także *ex tunc*. Odpowiada to istocie sankcji nieważności bezwzględnej, która wszak zachodzi *ex tunc*.

Trzeba przy tym zastrzec, że jeśli okaże się, że testament jest ważny, to wywoła skutki prawne od chwili otwarcia spadku i to niezależnie od tego, kiedy nastąpiło stwierdzenie jego treści. Nawet bowiem, jeśli treść testamentu ustnego zostanie stwierdzona już po otwarciu spadku, to wciąż będzie to testament sporządzony z chwilą złożenia oświadczenia woli testatora, w którym uzależniono wywołanie skutków prawnych od śmierci spadkodawcy. Nie ma co prawda szczególnych przepisów poświęconych omawianej materii, jednakże wniosek taki jest uzasadniony w świetle ogólnych unormowań zawartych w art. 925 i 941 k.c. Nie jest to zresztą pierwszy przypadek, gdy zdarzenia, które zachodzą po otwarciu spadku, decydują o skutkach prawnych testamentu od chwili otwarcia spadku (zob. np. art. 928 § 2 czy art. 1020 k.c.). Moim zdaniem brak jest natomiast dostatecznych argumentów przemawiających za przyjęciem, że testament wywołuje skutki prawne zależnie od tego, kiedy nastąpiło stwierdzenie jego treści, bądź od chwili otwarcia spadku (gdy stwierdzenie miało miejsce przed śmiercią spadkodawcy)⁷⁴, bądź dopiero od chwili stwierdzenia treści testamentu ustnego (gdy nastąpiło już po otwarciu spadku).

Podsumowując, jeśli treści testamentu ustnego prawidłowo nie stwierdzono, w świetle prawa należy przyjąć, że testamentu takiego w ogóle nie sporządzono. Jeśli

⁷³ Nie jest to *nota bene* konstrukcja obca polskiemu ustawodawcy. Zbliżone pod tym względem unormowanie zawarto w art. 949 § 2 k.c. W tym przypadku również występujące w późniejszym czasie uwarunkowania związane z dostępnością dowodów dotyczących okoliczności wskazanych w tym przepisie decydują o ważności testamentu.

⁷⁴ Skoro testament jest czynnością prawną, która dopiero z chwilą śmierci wywołuje skutki prawne.

natomiast do tego stwierdzenia doszło, zależnie od tego, czy wspomniana czynność prawna odpowiadała przesłankom jej ważności, testament będzie ważny *ex tunc* i skuteczny z chwilą otwarcia spadku albo nieważny *ex tunc*, a zatem nie wywoła skutków prawnych. Przedstawione zapatrywanie na temat kwestii ważności, a także skuteczności testamentu ustnego jest konsekwencją przyjęcia, że w art. 952 § 2–3 k.c. uregulowano zagadnienia dowodowe, nie zaś przesłanki ważności testamentu. W drodze tych dowodów ustala się bowiem stan rzeczy, który już miał miejsce. Istnieje w związku z tym możliwość przyjęcia optyki czasowej chwili działania testatora.

Proponowana koncepcja nie wprowadza zakłóceń między innymi do reguł rządzących wzajemnymi relacjami między kilkoma sporządzonymi przez testatora testamentami. W przypadku testamentu ustnego decydujące znaczenie z tego punktu widzenia ma data sporządzenia testamentu, nie zaś data stwierdzenia treści testamentu ustnego. Jeżeli więc spadkodawca testował w formie ustnej, a następnie sporządził testament holograficzny, w którym niektóre rozrządzenia są przeciwne tym zawartym w testamencie ustnym, po czym przed upływem terminu z art. 955 k.c. spadkodawca zmarł, a treść testamentu ustnego została stwierdzona zgodnie z art. 952 § 3 k.c., to w braku odmiennej woli testatora pierwszeństwo należy przydać postanowieniom testamentu holograficznego. Jeżeli testator nie postanowi inaczej, rozstrzyga w tej mierze chwila dokonania czynności prawnej polegającej na sporządzeniu testamentu.

Warto także zauważyć, że przepisy art. 952 § 2–3 k.c. nie są jedynymi przypadkami posługiwania się regułami dowodowymi przez ustawodawcę prawa spadkowego (art. 1027 k.c.).

Przyjęta koncepcja może wreszcie stanowić dodatkowy czynnik motywujący do jak najszybszego stwierdzenia treści testamentu ustnego, zwłaszcza wobec zbyt długich terminów przewidzianych w art. 952 § 2–3 k.c.⁷⁵

⁷⁵ Nie wypowiadam się w tym opracowaniu o potrzebie utrzymania formy testamentu ustnego, ponieważ rozstrzygnięcie tego zagadnienia wymaga pogłębionych studiów. Zasadne jest jednak sformułowanie postulatów *de lege ferenda*, w zakresie, w jakim pozostają one w ścisłym związku z tematem tego opracowania. Po pierwsze, warto rozważyć ustawowe ograniczenie możliwości stwierdzenia treści testamentu za pomocą pisma określonego w art. 952 § 2 k.c. tylko do przypadku, gdy następuje to za życia testatora. Postuluję także uchylenie ustawowego zwrotu zezwalającego na sporządzenie tego pisma bez konieczności złożenia podpisu przez testatora. Zmiana ta powinna przynajmniej częściowo przeciwdziałać możliwości nadużywania tego środka stwierdzenia treści testamentu ustnego. Nie ograniczy to jednocześnie swobody testowania, skoro nadal możliwe będzie stwierdzenie treści testamentu ustnego w drodze zeznań świadków przed sądem. Po wtóre, potrzebne jest moim zdaniem skrócenie terminu przewidzianego w art. 952 § 3 k.c. np. do trzech miesięcy, przy równoczesnym ustawowym uwzględnieniu dorobku orzeczniczego w zakresie interpretacji tego przepisu w części dotyczącej zachowania terminu tamże przewidzianego (por. uchwałę SN z dnia 3 października 1969 r., III CZP 75/69, LEX nr 6574; postanowienia SN z dnia 30 maja 2000 r., IV CKN 9/00, LEX nr 532109; z dnia 14 grudnia 2000 r., I CKN 668/00, OSNC 2001, nr 10, poz. 151; wyroki SN: z dnia 27 czerwca 1969 r., III CZP 31/69, OSNC 1970, nr 2, poz. 23 i z dnia 13 maja 2003 r., V CKN 186/01, OSNC 2004, nr 7–8, poz. 121, Biul. SN 2003, nr 11, s. 11, Mon. Praw. 2004, nr 3, s. 134). Ważne względy przemawiają wreszcie za rozważeniem potrzeby wprowadzenia możliwości stwierdzenia treści testamentu ustnego za pomocą nośników rejestrujących dźwięk albo dźwięk i obraz. Postulowane zmiany zwiększą gwarancje tej formy testamentu w zakresie poszanowania woli testatora, a także skrócą czas trwania stanu tymczasowości prawnej, istniejącego w razie braku prawidłowego stwierdzenia treści testamentu ustnego.

BARTOSZ KUCIA

THE LEGAL CONSEQUENCES OF NON-FULFILLMENT
OF STATUTORY REQUIREMENTS FOR CONFIRMATION
OF THE CONTENT OF AN ORAL TESTAMENT
(ART. 952 § 2–3 OF THE CIVIL CODE)

S u m m a r y

The issue of legal qualification of a situation where the legal requirements for confirmation of the content of an oral testament had not been met has so far not been a subject of a thorough analysis.

According to the prevailing view, an oral testament that had been executed in compliance with the formal requirements stipulated in Art. 952 § 1 of the Civil Code, but its content has not been confirmed in the manner specified in Art. 952 § 2 or § 3 of the Civil Code, is valid, but ineffective. Some authors express an opinion about ineffectiveness of such a testament and do not formulate their opinion as to its validity. The same is true in the case law. There are also doctrinal or judicial opinions indicating the invalidity of such a testament, but such qualification that was formulated under the Decree on succession law of 1946 is nowadays rather rare.

In the opinion of the author, there are strong arguments to reject the ideas presented so far and to formulate a different point of view. According to the author, because Art. 952 § 2–3 of the Civil Code prescribes the exclusive methods for confirmation of the content of an oral testament, until such content is confirmed in one of the prescribed methods, it remains unknown for the purpose of the law. From the legal perspective, it is not possible to ascertain that the testator, by formulation of the testament's content, conveyed a decision that would trigger legal consequences (i.e. made a declaration of intent). Under the law, we must therefore assume that an oral testament had not been executed at all and thus there are no legal consequences that the law attaches to such a testament. However, once the content of an oral testament is confirmed in the manner specified in the Art. 952 § 2 or § 3 of the Civil Code, we can determine whether the testator had made a declaration of intent and, if the answer is positive, whether that declaration meets the criteria of its validity (e.g. regulated by Art. 58 of the Civil Code).